

Lauri Vahtre Mart Laar

EESTI AJALUGU II
GÜMNAASIUMILE

Lauri Vahtre Mart Laar

EESTI AJALUGU II GÜMNAASIUMILE

Väljaandja kinnitab õpiku vastavust kehtivale gümnaasiumi riiklikule õppekavale ning haridus- ja teadusministri poolt õppekirjandusele kehtestatud nõuetele.

Lauri Vahtre, Mart Laar

Eesti ajalugu, II osa. Gümnaasiumiõpik

Retsenseerinud Toomas Hiio, Sigrid Abiline, Mann Loper

Toimetanud Mirjam Puumeister, Tarvo Siilaberg

Keeletoimetaja Piret Põldver

Kujundanud Heisi Väljak

Karikatuurid Urmas Nemvalts

Kaardid ja skeemid joonistanud Heisi Väljak

Küsimused koostanud Mirjam Puumeister

Fotod ja illustratsioonid

Mauruse pildikogu (28, 31, 94, 97, 110 all, 122, 136 Tarvo Siilaberg, 166, 184). Shutterstock (12, 13, 25, 67, 70, 75, 102, 103, 105, 148, 150, 152 all, 203). Wikimedia Commons (10, 15, 17, 19, 23, 24, 29, 30 all, 34, 36, 40, 41, 42, 44, 45, 48, 52, 60, 63, 64, 69, 77, 78, 81, 91, 98, 100, 108, 121, 122 ülal, 129, 132, 133, 134, 137, 145, 146, 151, 152 ülal, 154, 156, 162, 165, 169, 170, 172, 173, 174, 178, 179, 181, 187, 189, 192–193, 194, 195, 196, 197, 201). Rahvusarhiiv (17, 18, 19, 23, 30 ülal, 32, 46, 50, 111, 117, 118, 119, 128, 130, 144, 159, 161, 164, 171, 180, 186). Eesti Kirjandusmuuseum (26, 37, 68, 83, 95, 110 ülal, 113, 115, 140, 141, 177, 183, 202). Eesti Rahvusraamatukogu digiarhiiv (DIGAR) (142, 157, 168). Hiiumaa Muuseum (20, 84). Maavalla Koda (38). Ivar Leidus (39, 49, 54, 89, 104, 138–139), Ott Kangilaski pärijad (55), Ivo Okas (79), Astrid Dreving (86), Ivo Kruusamägi (124), Robert Reisman (175), Vahur Kuhlbergi kogust (204).

ISBN 978-9916-663-62-2

Autoriõigus: Lauri Vahtre, Mart Laar, Maurus Kirjastus OÜ, 2013.

Parandatud ja täiendatud trükk 2022.

Tartu mnt 74, Tallinn 10144, telefon 59 196 117

www.kirjastusmaurus.ee

tellimine@kirjastusmaurus.ee

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaaniliselt ega muul viisil.

Õpiku kasutajale

Kaheosaline Eesti ajaloo õpik sisaldab rohkelt ülesandeid ja viiteid, mis suunavad õppijat iseseisvale uurimistööle ning avardavad silmaringi. Õpik on kujundatud ja illustreeritud ajakohaselt ning õpitulemuste saavutamist toetavalt.

Kujunduslikus mõttes on õpiku paarislehekülg üks tervik. Et luua tähenduslikke seoseid, on lehekülje servadele asetatud viited aime- ja ilukirjandusele **1**, filmidele **2** ning järelkuulatavatele raadiosaadetele **3**. Seejuures kehtib põhimõte, et vajalik info peab olema nähtav ja kättesaadav asjakohastes ning mõttekates seostes.

Peatükid algavad n-ö eelhäälestavate küsimustega **4**, mis aitavad luua seoseid varem kogutud teadmistega. Peatüki sisu puudutavad ülesanded paiknevad peatüki lõpus **5**. Nende hulgas on esile toodud küsimused, mis viitavad õpiku juurde kuuluvale allikakogumikule „Eesti ajaloo lugemik gümnaasiumile“ (Maurus, 2012). Õpiku lõpus paiknevad nimeindeks ja mõistesõnastik.

4.6 ROOTSI RIIGI JÄTKUVAD SÕJAD

- Millised tagajärjed olid kolmekümneaastane sõda Euroopale?
- Kuidas muutusid väärtushinnangud uusaegsel Prantsusmaal?

Kolmekümneaastane sõda ja sõda Taaniga

Gustav II Adolfi langemine 1632. aastal ei tähendanud Rootsi väljumist kolmekümneaastase sõja protsessist. Rootsi ei lõjunud rivist välja ka raske kaotus Nördlingeni all 1634. aastal. Küll juhtis nelil aastal üks suuremaid Rootsi riigimehi, riigikantsler Axel Oxenstierna (võimul 1612–1654). Riigikantsler saavutas vastastikkuse mõistmise Prantsusmaa tegeliku vahiseis 1638. aastal, mis lüüa ja pärast läbirääkimisi sõlmiti 1638. aastal vaherahu Rootsi ja katoliikliku Prantsusmaa vahel, mis oli suunatud Saksa-Rooma keisri (st Austria Habsburgide ja nende liitlaste) vastu.

Hiljar Palamets.
Alustatud:
Gustav II Adolf
1632. aastal
(25.10.2008)

3

Sõja puugõhkurid
Gustav II Adolfi
vaim (1631).

40

misatsioonide hulk kasvas kogu Eestis. Ka arv iõusis sajandivahetusest kuni 1915. a. Eesti Ühikpilaste Selts avas 1902. aastal ehitekte Georg Hellat. 1900. aastal keh- ma eesti keele ning seda ka kasutama. ks oli rahvusliku liikumise mõõna-

ED
ahvusliku liikumise liidrite tegevus?
"Gronsteini vastuseis? Kuidas

renessans,
tegevamine ajalehtedes?
tegevus 19. sajandi lõpus?
"Tartu renessanss"
A. Gronsteini

5

2
...sõda kutsikad.
Eesti Ühikpilaste
Selts" (2009).

1
Toomas Kar-
juhilm. Vana
Narva ehitisel ja
nimised Argo,
2012.

Narva raekoda.

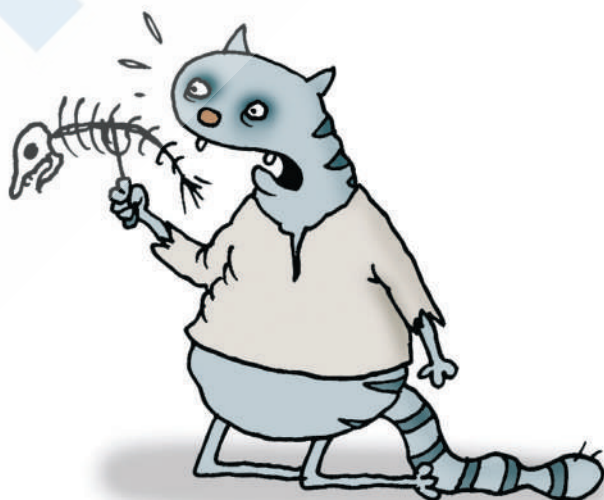
Niguliste kirik
oma barokse
toruõõriva.
Tallinnas nana-
linna ja tema
toru suudeldes
enamasti ei
teadvustata ra-
dale, et tegelikult
sajamees sin-
tuuristist, mis
tavaliselt kutsigi
kõiki, ei sohi-
hoida, gootika
ja terrakotat
barokk.

185

23

ROOTSI AEG

1523. aastal vabanes Rootsi Taani ülemvõimu alt, mis oli kestnud üle saja aasta, alates nn Kalmari uniooni rajamisest 1389. aastal. Taani-vastase vabadusliikumise juht, kõrgeadli ridadest pärinev **Gustav Vasa** (ehk Gustav I, valitses 1523–1560) pani aluse Vasade kuningadünastiale ja andis varsti pärast võimule tulekut heakskiidu reformatsiooni teostamiseks oma riigis. Rootsist sai luterlik riik ja üks tähtsamaid protestantismi keskusi Euroopas. Teine uue kuninga kaugeleulatuva tähtsusega reform oli Hansa Liidu monopoolsete õiguste murdmine Läänemerel. Kui keskajal oli võimalik, et kaubandust valitses vabade kaubalinnade föderatsioon, siis tähtsate rahvusriikide ajastusse – uusaega – selline moodustis enam ei sobinud. Gustav Vasat austavad rootslased tänini kõrgelt kui nüüdisaegse Rootsi rajajat, „rahvuse isa”. Rootsi areng jätkus vahelduva eduga rohkete sõdade saatel, kuid kokkuvõttes tugevnemise ja laienemise tähe all. 16. sajandi teine pool ja 17. sajandi algus möödusid samuti sõdades, eriti teravaks kujunes võitlus Poolaga.

Poolaga tegi Rootsi suhted keeruliseks tõsiasi, et Rootsi troonipärija Sigismund, kes Poola printsessist ema tõttu kasvatati üles katoliiklasena, tõusis nii Poola kui Rootsi troonile. Samal ajal toimus Euroopas sõdaderohke vastureformatsioon, milles Rootsi oli protestantismi poolel ja Poola-Leedu katoliiklikus leeris. Vaenulikke riike valitses üks ja sama kuningas. Lisaks sattusid rootslased ja poolakad-leedulased vastastikku Venemaal, kus pärast Rjurikovitšite dünastia hääbumist algas „segaduste ajastu”. Poola sissetungi tõrjumiseks kutsusid venelased endale appi rootslased, kes saatsidki oma väed Novgorodi ja hõivasid suured alad. Venemaa sai Novgorodi 1617. aastal Stolbovo rahuga küll tagasi, kuid Soome lahe idasopi rannik (Ingerimaa jm) jäi Rootsile. Kogu Soome lahe rannik oli nüüd Rootsi käes.

Rootsi kui tugev mereriik rajas 17. sajandi keskpaiku ka mõned kolooniad Põhja-Ameerikasse ja Aafrikasse (Kullarannikule). Need püsisid siiski vaid kümme aastat ja langesid siis taanlaste ning hollandlaste kätte.

Noor kuningas osutus ka heaks väejuhiks. Gustav II Adolf Breitenfeldi lahingus (detail 17. sajandi maalilt).

Stockholmis asuva Vasa muuseumi põhieksponaadiks on 1628. aastal oma esimesel mere-reisil uppunud lahingulaev Vasa.

4.1. ROOTSI SUURRIIK JA EESTI

- Mis oli keskaegse riikluse peamine tunnus?
- Millal läks Põhja-Eesti Rootsi võimu alla?

Rootsist saab suurriik

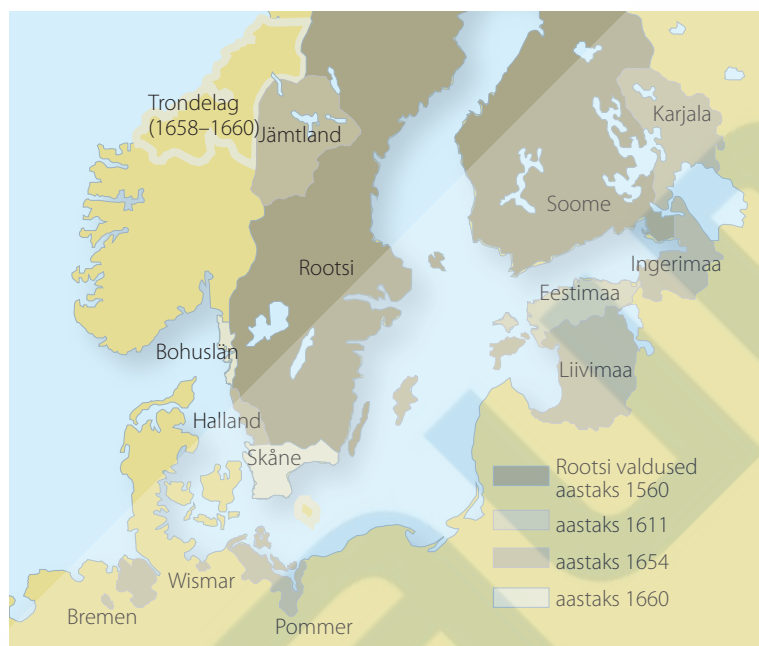

Rootsi ei olnud rahvaarvult suur (16. sajandi algul koos Soomega veidi üle miljoni elaniku), kuid **Gustav II Adolfi** valitsusajal (1611–1632) teostatud reformid tegid Rootsist oma aja kohta tõhusa ja hästitoimiva riigi. Üleeuroopalise tähtsusega oli Rootsi sekumine 1630. aastal **Kolmekümneaastasessa sõtta**.

See peamiselt Saksamaa pinnal toimunud sõda protestantlike ja katoliiklike jõudude vahel oli kestnud juba üle kümne aasta. Rootslaste sissetung andis katoliiklikule leerile tugeva hoobi. Tõsi, Gustav II Adolf langes ise peagi (1632) ja rootslased said 1634. aastal Nördlingeni all hävitavalt lüüa, kuid Rootsi armee koos oma prantslastest liitlastega laastas Saksamaad veel pikalt. Seda mäletas rahvapärinus veel kaua.

Kolmekümneaastase sõja üks olulisi tagajärgi Euroopa ajaloole oli, et Saksamaa jäi veel mitmesajaks aastaks killustunuks. Prantsusmaa ja Rootsi sammusid aga vastu õitsengule, mis Prantsusmaa jaoks tähendas koguni maailmavõimu staatust, Rootsi puhul siiski vaid Põhja-Euroopa suurriigi positsiooni. Siiski astus seni Euroopa kaugel ääremaal asunud Rootsi kuningriik eurooplaste teadvusse, omandades tõsiseltvõetava ja eesrindliku riigi maine, mis on säilinud tänini.

Samuti jätkus riigi laienemine. 1658. aastal sai Rootsi endale Skandinaavia poolsaare lõunatipus asuva seni Taanile kuulunud Skåne maakonna, mis tähendas, et Taani väinad ei olnud enam taanlaste ainuvalduses. Ka oli Rootsil mitmeid valdusi Saksamaal, näiteks kuulus osa Pommerist Rootsi riigi koosseisu kuni 1815. aastani, Wismari linn aga aastani 1803.

Marcus
Junkelmann.
Gustav Adolf
(1594–1632).
Rootsi tõus
maailmariigiks.
Kunst, 1997.

Eesti ala jagunes
Liivimaa ja Eesti-
maa kubermangu
vahel.

Rootsi aeg Eesti ajaloos

Gustav II Adolfi ja Karl X (valitses 1654–1660) võitudega pandi alus ühele selgesti eristuvale perioodile meie ajaloos, Rootsi ajale. Selle alla võib veidi lihtsustatult liigitada 17. sajandi – aja, mil Eestit valitseti Stockholmist.

Ajalooliselt seisukohalt pole siinkohal päris täpne öelda, et meid valitsesid Rootsi kuningad (ja üks kuninganna). Eestlaste poolt vaadatuna ei olnud need monarhid mitte Rootsi, vaid „meie” kuningad, Eesti ei olnud mitte okupeeritud võõrterritoorium, vaid kuningriigi osa. Mida aeg edasi, seda sidusamalt – nii et kui algas Põhjasõda, läksid eesti talupojad maakaitseväge üksuste ridades sõtta „oma” Kaarli, mitte mõne võõra valitseja eest.

Hillar Palamets.
Ajaloootund: Gus-
tav II Adolf väeju-
hina (18.10.2008).

Püstol
17. sajandist.
Laskemoona
lõppemisel oli
võimalik relva
kasutada nuiana.

17. sajand oli eesti rahva kultuurilise arengu seisuko-
halt ülimalt oluline aeg, mis mõjutab ja kujundab meid
veel praegugi. Meie ajalooline mälu pole seda kunagi
unustanud, näiteks rahvapärimusse on 17. sajand jäänud
kui **vana hea Rootsi aeg**. Sellega on antud hinnang ehk
mitte niivõrd Rootsi ajale kui sellele järgnenud Vene ajale,
mida kollektiivne mälu pidas halvemaks. Talletatud rahva-
pärimused tõendavad, et eestlased igatsesid Rootsi aega
tagasi. Arvukate teisenditega pärimused jutustavad sellest,
kuidas Rootsi kuningas Eesti ükskord „ilma mõõgalöögita
tagasi võtab” ja kuidas „Moskva suurvürstile ei jää roh-
kem maad kui see, mida ta oma lossi aknast näeb”.

Tegelikkuses ei möö-
dunud see aeg oma põhiosas eest-
lastele aga sugugi mitte roosiliselt ning
pigem saavutasid suurt majanduslikku ja
õiguslikku kasu hoopis mõisnikud. Olukord muutus
Rootsi aja lõpukümnenditel, mil riik mõisnike võimu
kärpima asus, ja ilmselt aitas just see kaasa hea mälestuse
kujunemisele ning kinnistumisele.

Rootsi poliitika Eesti- ja Liivimaal

Eesti valitsemise seisukohalt oli Rootsi aja kõige ise-
loomulikumaks jooneks **keskvõimu ja kohaliku Balti
aadli vastuolu**. See oli mõistetav, sest ühest küljest ei olnud
Stockholmi kuningakoda harjunud nii suurte õigustega
aadlimeestega, teisest küljest ei olnud ka nimetatud aadli-
mehed harjunud sellega, et kõrgem võim sekkub nende
õigustesse oma maa ja talupoegade üle.

Juba **Karl IX-I** (kuningas 1604–1611) oli raske var-
jata oma vastumeelsust talupoegade pärisorjuse suhtes –
ta pidas seda barbaarseks ja ebaõiglaseks. Ebaõiglus tor-
kas silma just võrreldes Rootsiga, kus talupojad olid vabad
ja neil oli isegi oma esindus Rootsi esinduskogus **riigi-
päeval** (*Riksdag*). Seevastu Poola või Vene riigi kontekstis –

Ajalooarhiivi vara-
salvest. Dokumen-
te Eesti ajaloost
Rootsi ja Vene ajal
(17.–20. sajandi
algul). Eesti aja-
looarhiiv, 2011.

mõlemad olid pärisorjuslikud maad – polnud eesti talupoegade sunnismaisuses midagi erilist. Sellises olukorras olid Rootsi valitsejad sunnitud manööverdama, et Balti paruneid mitte ära ehmatada ja Poola poolele peletada. Võitlus Poolaga paljude alade pärast, sealhulgas Eesti pärast, alles käis.

1611. aastal asus Rootsi troonile Gustav II Adolf. Võidud lahingutandritel kindlustasid tema positsiooni ka siseriiklikult ning võimaldasid mõnevõrra karmimat suhtumist ka Balti parunitesse. Nii näiteks ei tunnustanud Gustav II Adolf Liivimaa rüütelkonda ega sõlminud sellega kokkuleppeid.

Gustav II Adolf oli silmapaistev väejuht, kelle talent lahinguväljal ja taktikalised uuendused (näiteks püssimeeste tähtsuse tõstmine) tegid temast Kolmekümneaastase sõja suurkuju. Olles oma armeega Mandri-Euroopa jõudude tasakaalu jäädavalt segi löönud ja protestantide leerile võimsa edumaa andnud, langes ta ise 1632. aastal Saksamaal Lützeni lahingus. Gustav II Adolf oli surres vaid 38-aastane, kuid selleks ajaks juba üle 20 aasta troonil olnud.

Pärast Gustav II Adolphi surma asus troonile tema 6-aastane tütar **Kristiina** (valitses 1632–1654), kelle täisealiseks saamiseni (1644) valitses riiki eestkostevalitsus eesotsas riigikantsler **Axel Oxenstiernaga** (1583–1654). Nii eestkostevalitsuse kui ka kuninganna Kristiina valitsusaeg kujunesid Rootsi kuningriigi aadlile soodsaks, sh ka Eesti- ja Liivimaa aadelkonnale.

Kuninganna Kristiina (vasakul) ja René Descartes (paremal) arutlemas. (18. sajandi maal).

Peter Englund.
Höbemark.
Kuninganna
Kristiina lühike
elulugu. Argo,
2007.

Läänemere pro-
vintside arengu-
perspektiivid
Rootsi suurriigis
16./17. sajandil,
I–III osa. Eesti
ajalooarhiiv,
2002–2009.

Kuninganna Kristiina oli oma aja üks haritumaid naisi. Ta kutsus enda juurde näiteks filosoof **René Descartes'i** (1596–1650) (kahjuks filosoof haigestus külmas Stockholmis ja suri). Kuninganna sattus osaga aadlist vastuollu, astus salaja katoliku usku ning loobus 1654. aastal troonist – sellega lõppes Rootsis ka Vasade dünastia. Troonile tõusis **Karl X** nime all tema tädipoeg Karl Gustav.

Kristiinal on seos ka Eesti tänapäevaga. Nimelt hakkasid 17. sajandi tallinlased linnalähedasi kroonuheinamaid kutsuma Kristiine heinamaaks ja see nimi kandus läbi sajandite. Tänapäeval säilib mälestus kuninganna Kristiina Tallinna Kristiine linnaosa nimes.

Landesstaat

Rüütelkondade ja nende ulatuslike võimupiiride tunnustamise tagajärjel kujunes 17. sajandi keskpaigaks välja **nn Landesstaat** (otsetõlkes: *maariik*; sisulistelt tõlkides: *iseseisev provints*) – Eesti- ja Liivimaa omavalitsuslik elukorraldus, kus võim kuulus aadlile. See säilis ka Venemaa ülemvõimu ajal ning likvideeriti lõplikult alles Eesti Vabariigi esimese põhiseadusega, millega seisused kaotati ja rüütelkondade avalik-õiguslik roll lõpetati.

Eesti jagunes nüüd kaheks kubermanguks, Eesti- ja Liivimaaaks. Kummagi aadlikud moodustasid **rüütelkonna**, mille alaliselt tegutsevaks organiks, st juhtivaks omavalitsusasutuseks oli maanõunike kolleegium. Eestimaa maanõunike kolleegium oli ühtlasi kõrgeimaks kohtuks (ülemmaakohus). Erilisse nimestikku kantud nn rüütlimõisaid omavate aadlike üldkogu, kus igal rüütlimõisal oli üks hääl, nimetati **maapäevaks**. Maapäeval valiti muude ametite seas ka rüütelkonna peamees (Eestimaal) või maamarssal (Liivimaal). Mõlemasse kubermangu määrati Stockholmist keskvalitsuse esindav kuberner või kindralkuberner, kes osales ka maapäeva töös, kuid tegelikkuses juhtisid nii Eesti- kui ka Liivimaad baltisakslastest mõisnikud, kellega kuningakoda üha enam arvestama pidi. Omaette rüütelkond koos kõigi selle juurde kuuluvate ametitega kujunes välja ka Saaremaal.

Balti parunite võimu tugevnemisele aitas oluliselt kaasa see, et eestkostevalitsuse ja kuninganna Kristiina ajal toimus ulatuslik riigimaade müük ning **läänistamine**. Maa

vallutamisega olid kõik endised ordu, piiskoppide ja kloostrite maa-alad läinud Rootsi riigi valdusse (Lõuna-Eestis ka eramõisad, sest see provints oli vallutatud sõjaga). Riigi laialdane maavaldus Eestis kahanes aga kiiresti, sest nii kohalike aadlike poolehoidu võitmiseks kui ka Rootsi välja-paistvate aristokraatide, eriti väepealike premeerimiseks jagati suurem osa maid aastate jooksul erakätesse laiali.

Maade kadumine riigi käest viis selleni, et keskvalitsuse sissetulekud kuivasid märkimisväärselt kokku. Juba järgmisel aastal pärast kuninganna Kristiina troonist loobumist otsustas Rootsi valitsus alustada endiste riigimaade osalist tagasivõtmist ehk **reduktsiooni**. Eestis ei tulnud sellest esialgu midagi välja, sest aadlike vastuseis oli liiga tugev. Aadlike võimu kärpima asunud Rootsi kuninga-koda ei kavatsenud sellega leppida.

Tuntud flaami kartograafi Gerardus Mercatori kaart (Vasegravüür, 1630).

KÜSIMUSED JA ÜLESANDED

1. Milliste leeride vastuseisu kujutas endast Kolmekümne-aastane sõda? Millised olid selle sõja tagajärjed?
2. Mis oli Riigipäev (Riksdag)? Kas see oleks ka Balti provintsidest toimunud? Põhjendage oma seisukohta.
3. Mis oli kuninganna Kristiina valitsusaja eripäraks?
4. Kirjeldage Landesstaat'i sisemist organiseeritust. Milline oli selle suhe keskvõimuga?
5. Uurige täpsemalt Rootsi kuningriigi territoriaalset jaotust (sh kolooniate asukohti).

4.2.

MAJANDUS JA RAHVASTIK

- Kuidas mõjutas Liivi sõda Eesti ala rahvastikku?
- Millal tekkisid Eesti alale linnad?

Kaubandus ja linnad

Keskajal, 13.–16. sajandil oli Eesti jõukus tulnud peamiselt kaubandussuhetest Venemaaga (Hansa Liidu raames) ja kohaliku kvaliteetse teravilja väljaveost. 17. sajandil **vilja väljavedu jätkus**, sest Rootsi Balti provintsidest sai kuningriigi viljaait. Samal ajal kaotasid Eesti linnad oma Hansa-aegsed eesõigused Venemaaga kauplemisel, mistõttu Eesti **idakaubandus käis alla** ja paljud linnad kiratsesid. Mõned neist, näiteks Rakvere, kaotasid isegi linnaõigused.

Eriti raske langus tabas kunagi nii edukat ja õitsvat Tartut. Kui varem oli Hansa Liidu jõud ja võim taganud tartlastele mõjuka või koguni valitseva positsiooni Novgorodi-kaubanduses, siis nüüd olid alla käinud nii Hansa Liit, Novgorod kui ka Tartu ise. Kaup liikus mujal – kas läbi Narva, Tallinna või Pihkvast iidset maateed mööda Riiga. Tartu jäi nende kaubateede vahele ja seda olukorda ei suutnud muuta ei ülikool ega Tartusse toodud tähtis riigiasutus – õuekohus.

Ka Tallinn ei saavutanud enam sellist õitsengut, kui see oli Vana-Liivimaa parimatel päevadel, ega suutnud peatada suure osa idakaubanduse siirdumist **Narva**. Sellegipoolest säilitas Tallinn küllaltki suure ja hästi kindlustatud linnana auväärsed positsiooni ning lõi kasu kohaliku vilja ja lina väljaveost. Sisseveetavate kaupade hulgas oli esikohal sool. Venemaalt tuleva ja Venemaale mineva transiitkauba vahendamine vähenes, kuid ei lõppenud päriselt. Selles osas oli märksa edukam Narva, mis lõi õitsele ja ehitati kaunilt välja. Rootsi valitsuses arutati isegi küsimust, kas mitte muuta Narva Rootsi riigi teiseks pealinnaks, kus kuningas elaks ja valitseks igal neljandal aastal. See näitab, kui oluliseks peeti Stockholmis idakaubandust. Peale eestlaste, sakslaste ja venelaste elas Narvas veel hollandlasi ja inglasi ning liikus ka armeenlasi ja pärsulasi.

Enn Küng. Rootsi majanduspoliitika Narva kaubanduse küsimuses 17. sajandi teisel poolel. Eesti Ajalooarhiiv, 2001.

Narva linna vaade 17. sajandil (Adam Oleariuse reisiraamatust).

Talupojad ja põllumajandus

Eesti talupojad olid pärisorjadeks tehtud juba orduaja lõpul, mil kehtestus sunnismaisus, st keeld omapäi elukohta vahetada. Nii hakatigi talupoegi müüma, ostma ja vahetama oma maast lahus. Sõja- ja hädaaegadel pärisorjus mõnevõrra leevenes – talupoegadel tekkis lihtsalt võimalus liigse rõhumise eest mujale pageda. Vabu talukohti oli palju ja maaomanikud püüdsid neid iga hinna eest täita, sest mõisniku sissetulekud sõltusid eeskätt ülesharitud maa suuruselt. Pagemise kartusest tulenevalt ei saanud mõisnikud talupoegadele väga suuri koormisi peale panna.

Lisaks tuli 16.–17. sajandi üleminekuajastu oludega kohanenud ja sageli ka päris ametlikult Ohtra Jürgeni või kellegi teise üksuses sõjategevusest osa võtnud talupoegi mõnevõrra kartagi. Viimased olid „unustanud” ordumeister Plettenbergi keelu kanda vaba inimese tunnusmärki – relva. Omaaegsete teadete järgi oli üsna tavaline, et talupojad kandsid ja kasutasid isegi tulirelvi.

Rootsi riigivõimu kindlamaks muutudes seesugused vabadused kadusid. Suurenes ka teotöö koorem, sest vili andis mõisnikele endiselt head sissetulekut (mis tuligi talupoegadest teoliste tööga). Mõisapõllud laienesid tunduvalt, rahvaarv kasvas jõudsalt ja Eesti mõisate arv tõusis umbes 500-lt 1000-le.

Endiselt kasvatati peamiselt **rukist**, tähtsaim suvivili oli oder, kohati ka kaer. Kasvatati veel nisu, herneid, ube, tatart, lina ja kanepit. Talupoja tööriistad olid enam-vähem

samad, mis varem (künti nn harkadraga, vilja lõigati sirbiga, heina niideti vikatiga). Kuid tehti ka edusamme, nt võeti kasutusele parem, pulkadega pakkäke, viljapeksmisel hakati vartade kõrval kasutama ka koote ja hõredama vilja koristamisel vikatit. Taludesse jõudis **vokk**, mis vahetas välja kedervarre ja koonlapuuga ketramise.

Eesti talupoeg oli ja jäi mõisahärra omandiks. See raiuti korduvalt seadusse: näiteks 1632. aastal Liivimaa maa-kohtu korralduse ja 1645. aastal Eestimaa kuberneri **Gustav Oxenstierna** uuendatud maakorraldusega. Nende seadusaktide mõte oli, et talupojal on keelatud oma mõisniku juurest pageda, sisuliselt tähendas see nende pidamist mõisniku omandiks. Põgenike aitamise ja varjamise eest nägid seadused ette karme karistusi. 1668. aastal avaldas Liivimaa kindralkuberner **Clas Tott maaseadustiku**, mis kinnitati Stockholmis **1671. aastal** ja mida on loetud pärisorjuse lõpliku seadustamise aktiks. Maaseadustik käsitles talupoegi ühemõtteliselt pärisorjadena ja nägi ette sedagi, et eramõisa maale asunud vaba inimene muutub mõisniku pärisorjaks sellest hetkest, kui ta „laseb välja oma esimese suitsu“, st süütab koldes tule. Niisiis oli isenesest rõõmustavast sündmusest – uue kodu rajamisest – tehtud kibeda orjapõlve algustähis. Liivimaa mõisnikud olid politseikorraldusega üliväga rahul ja kiitsid seda kõlavate sõnadega. Kummatigi ei olnud Rootsi keskvoim selleski küsimuses oma viimast sõna veel öelnud ja 17. sajandi lõpul tekkisidki väljavaated, mis ennustasid olukorra muutumist.

*Adam Oleariuse
reisiraamatus
eesti talupoegade
peksmist kujutav
stseen.*

[illegible]

*Vakuraamatus
loetleti talupoe-
gade kohustused.
Oma õiguste nõu-
tamisel sai talu-
poeg tugineda
vakuraamatule.*

Sunnisemaiseks tehtud ja lõplikult pärisorjaks kuulutatud eesti talupojad ei olnud siiski täiesti õigusteta. Tõsi, igapäevaelus jagas mõisnik jätkuvalt nii hirmu kui ka armu, mis avaldus iseäranis tema **kodukari-õiguses** ehk õiguses teostada oma valdustes politseivõimu, kaasa arvatud peksukaristuse määramine. Kuid makse ja koormisi ei saanud mõisnik siiski päris oma tahtsi tõsta ning kui ta seda ka tegi, jäi talupojal võimalus **mõisnik kohtusse kaevata**. Liivimaal oli see lihtsam, sest Tartusse oli rajatud kõrgem riiklik kohtuasutus, õuekohus, Eestimaal selline instants puudus. Kuid Stockholm ei olnud kaugel ja põhimõtteliselt oli võimalik oma häda kurta isegi kuningale endale.

Käsitöö ja manufaktuurid

Käsitöö arengut Eesti linnades reguleeris keskajast jäänud **tsunftikord**, mis oli orienteeritud käsitööliste seisusekohase sissetuleku tagamisele, taotlemata seda, mida oleme harjunud taotlema tänapäeval – aina suuremat kasumit ja piirideta progressi. Tsunftid reglementeerisid täpselt oma liikmete arvu ning nende toodangu mahu ja kvaliteedi. Eestlastest käsitööliste olukord Tallinnas oli halvenenud juba 16. sajandi algusest alates ja see jätkus, eriti pärast n-ö madalamaid ameteid koondava Olevi gildi kaotamist, millega paljud eestlased langesid täieõiguslike linnakodanike hulgast välja.

Jacob de la Gardie (u 1606).

Ei saa öelda, nagu poleks keskajal ja uusajal enne 19. sajandit pööratud tähelepanu inimese rahvusele, vaid üksnes sotsiaalsele staatusele. Vastupidi, sotsiaalne seisund sõltus sageli inimese rahvusest. Näiteks oli eestlastel otsesõnu keelatud saada kaupmeheks ja Suurgildi liikmeks. Laialt levinud seisukoht, nagu oleks natsionalism „leiutatud” alles 19. sajandil, on alusetu. Arvesse tuleks võtta, et rahvust määrati erinevate tunnuste alusel ja neid kombineerides: päritolu, keel, seisis, usk.

Näide Hüti klaasivabriku toodangust (pudel) ning väljakaevamistel leitud kilde.

Sellegipoolest nähti uue aja märke ja nendeks olid esimesed **manufaktuurid**, tehaste ja vabrikute eelkäijad. Näiteks rajas krahv **Jacob de la Gardie** (1619–1622 Eestimaa kuberner, seejärel Liivimaa kindralkuberner) Hiiumaale klaasimanufaktuuri, millest on tänini alles kohanimi Hüti (sks *Glashütte* ehk klaasikoja järgi). Manufaktuuritööstuse keskuseks kujunes aga Narva, kus oli võimalik kasutada Narva jõe energiat. Uut tüüpi ettevõtteid tekkis ka Tallinna. Näiteks rajati seal sajandi teisel poolel esimene kaltsupaberit tootev paberiveski.

Rahvastik

Rahulikumad ajad võimaldasid eestlastel 17. sajandi alguse demograafilisest katastroofist välja tulla. Ligi kaudu 100 000ni langenud rahvaarv hakkas kasvama